

Вікторія Маркова,
аспірантка Харківського державного інституту
культури

Бібліотечне обслуговування єврейського населення в Україні (друга пол. XIX - поч. XX ст.)

Населення України з давніх-давен складалося з різних етнічних груп. За переписом 1897 р. (першим, що давав відомості про національну належність) на її території поряд з українцями, переважаючої кількісно, а фактично політичної меншості, та пануючої нації росіян, проживало 13,7% представників інших народів. Найчисельніша група - євреї - становила 1674,3 тис. (7,7% від загальної кількості населення, яке проживало в Україні в складі Російської імперії).

Ця етнічна група залишається однією з найбільших і тепер. Пожвавішало відродження її національно-культурного життя (діяльність національно-культурних товариств, релігійних, навчальних закладів, наявність театрів, бібліотек, періодичних видань). У зв'язку з цим актуальним є звернення до досвіду минулого, розкриття цікавих сторінок історії бібліотечного обслуговування єврейського населення України.

Дане питання розглядалося лише на поч. XX ст. на сторінках єврейських періодичних видань та в працях бібліотекознавців 20-х років [1]. У сучасній бібліотекознавчій літературі ця тема порушується вперше.

книг та рукописів започаткувало виникнення єврейських відділів при великих книгосховищах уже в середині XVI - на поч. XVII ст., то в Україні ці процеси припадають на значно пізніші часи [3].

Перші єврейські книжкові зібрання накопичувалися при синагогах і мали суто релігійний характер, що зумовлено ортодоксальністю поглядів українського єврейства. Процес фундації і функціонування перших світських єврейських бібліотек в Україні суттєво відрізнявся від аналогічного на Заході. Там єврейські бібліотеки створювали громади, держава не брала в цьому участі. Як одну зі складових просвіти, єврейські бібліотеки царський уряд впроваджував з метою асиміляції відповідного населення.

Частина євреїв підтримувала ці заходи, оскільки прилучення до російської культури й одержання освіти пов'язувала з можливістю отримання громадянських прав. Перші відомості про єврейську бібліотеку датуються 1827 р. (бібліотека Одеської єврейської школи) [4].

Розвиток єврейської просвіти стимулювали реформи 60-х років XIX ст.: зросла кількість слухачів навчальних закладів, активізувалися самоосвіта та приватне навчання, діяло Товариство поширення просвіти серед євреїв у Росії, виходили періодичні видання, більше друкувалося книжок єврейською мовою. Організуються перші громадські бібліотеки. Тому початок другої пол. XIX ст. можна вважати відповідним пунктом у формуванні

Єврейська культура здавна була здебільшого культурою книжковою. «Євреї в побуті ніяк не міг обійтися без певної кількості книг. Перша єврейська книга в Україні з'являється, звичайно, з першим євреєм» [2]. Але ситуація переслідування цього народу в середні віки не сприяла розвитку бібліотек. Якщо в Західній Європі колекціонування єврейських

спеціалізованого бібліотечного обслуговування євреїв.

З поширенням революційного руху в 80-ті роки реакційна політика царського уряду стала репресивною. Погроми, подальші законодавчі утиски і без того напівправних євреїв, введення відсоткових обмежень на вступ до навчальних закладів, посилення цензури, втілення в життя гасла «освіта євреїв шкідлива для держави, оскільки знання дають цьому народові зайвий шанс перед корінним населенням» [5] - усе це негативно позначилося на розвитку єврейської культури.

Таким чином, бібліотечна справа єврейського народу формувалася в умовах, викликаних:

- протиріччями між релігійною та світською просвітою, які позбавляли бібліотечну сферу підтримки ортодоксальною єврейською громадою;

- законодавчими утисками з боку царського уряду, що перешкоджало відкриттю нових і функціонуванню діючих бібліотек;

- релігійно-національними забобонами населення Російської імперії, що створювало додаткові перепони у вирішенні цього питання на місцевому рівні.

Єврейське населення обслуговувалося у загальних громадських бібліотеках або в спеціалізованих єврейських відділах при них, а також в окремих бібліотеках.

Загальні громадські бібліотеки, розташовані в «смuzі осілості», безумовно відігравали важливу роль у забезпеченні єврейського загалу книгою. У деяких з них читачі-євреї становили більшість, але їхні потреби в національній книзі не задовольнялися. Так, у громадській бібліотеці м. Вознесенська (Херсонська губ.), де кількість читачів-євреїв сягала 90%, на їхніх загальних зборах було вирішено створити відділ «Judaica». Однак керівництво книгозбірні не тільки не відкрило його, а й не передплатило жодного єврейського часопису. Всього ж у фонді налічувалося лише вісім книг єврейською мовою [6]. Керівництво Бердичівської громадської бібліотеки на прохання читачів організувати єврейський відділ відповіло, що це пошкодить її репутації [7]. Таких прикладів чимало, щоб зробити висновок про складність задоволення потреб у національній книзі.

У деяких громадських бібліотеках (Харківській, Фастівській, Липовецькій бібліотеці-читальні, у м. Ржищеві тощо) усе ж були відкриті єврейські відділи [8].

Проблема потреб неросійських народів у книзі порушується на Першому всеросійському з'їзді з бібліотечної справи (1911). Малочисельна єврейська делегація взяла участь в обговоренні доповіді «Основи й принципи організації бібліотечної справи земськими і міськими органами самоврядування». Було підкреслено, що населення Російської імперії національно неоднорідне, а тому передача керівництва громадськими бібліотеками органам місцевого самоврядування порушує права неросійських народів на бібліотечне забезпечення. Керувати бібліотеками, на думку промовців, повинна місцева громадськість [9].

Отже, простежується дискримінація єврейського населення щодо бібліотечного обслуговування. В 1912 р. у Волинській губ. одна бібліотека припадала на 20815 осіб, у Київській - на 30980, у Подільській - на 18531, Полтавській - на 10086. У Чернігівській губ. 115 тис. євреїв зовсім не були забезпечені бібліотеками. Порівняємо: нормою при тогочасному стані грамотності була одна бібліотека на 8-9 тис. осіб [10].

На території України були поширені такі типи єврейських бібліотек: громадські, приватно-громадські, приватні, безплатні народні бібліотеки-читальні.

Громадська бібліотека. Офіційна й фактична мета її - просвіта. Засновувалася громадською організацією (спеціально утвореними для цього товариствами, культурно-просвітницькими закладами, професійними, благодійними товариствами та ін.). Діяльність громадських бібліотек базувалася на засадах: відсутності комерційної мети (плата за користування бібліотекою йшла на її утримання, відвідування читальних залів було безкоштовним, діяла система пільг для малозабезпечених); колегіальності управління (загальні збори, учасниками яких були всі річні передплатники бібліотеки, вибиралося правління, яке щорічно звітувало перед зборами. Робота бібліотеки велася за статутом). Цей тип найбільше відповідав просвітницьким цілям. Однак політика уряду, релігійно-національні

фактори стримували їх подальший розвиток.

Приватно-громадська бібліотека (ПГБ) діяла на тих же принципах, що й громадська, але дозвіл на її відкриття видавався приватній особі.

Незважаючи на незначну відмінність, громадська бібліотека мала ряд переваг. І насамперед, щодо унеможливлення зловживань з боку формального власника.

Приватні бібліотеки, найпоширеніші в «смuzі осілості», засновувалися з комерційною метою. Як правило, функціонували при книгарнях. Однак жодних відомостей про кількість та склад їх фонду виявити не вдалося. Ці бібліотеки не ставили просвітницьких цілей, а тому й не потрапляли в поле зору тогочасної бібліотечної статистики, безпосередньо пов'язаної з просвітницьким рухом.

Безплатні народні бібліотеки-читальні не отримали розвитку в єврейському середовищі. Існують дані лише про дві з них - у Києві та Єлисаветграді [11]. Це також пов'язано з діючим законодавством, яке розмежовувало в правах платні й безплатні народні бібліотеки-читальні. Якщо перші при комплектуванні фонду керувалися лише ст. 179 Уставу про цензуру та друк, згідно з якою в їхні фонди допускалися всі не заборонені цензурою видання, то другі могли мати тільки дозволені Вченим комітетом Міністерства народної освіти (~8% від видань, дозволених цензурою). У цьому списку книги єврейською мовою були відсутні, а з присвячених єврейському питанню - лише 34 назви [12].

Протягом значного відрізка часу і громадських, і приватно-громадських бібліотек було обмаль. З 1875 р. діяла Одеська бібліотека товариства взаємодопомоги прикажчиків-євреїв - друга за обсягом фонду після міської публічної. Її відділ «Hebraica et Judaica» не мав рівних серед громадських єврейських бібліотек Російської імперії. Лише зібрання «Hebraica» за цінністю дещо поступалося колекції Імператорської публічної бібліотеки в Петербурзі.

Бурхливий розвиток громадських бібліотек припадає на 90-ті роки XIX ст. Через недосконалість тогочасної статистики точні дані про кількість єврейських бібліотек відсутні. Ряд статей, автори яких

оперують звітами Товариства поширення просвіти серед євреїв у Росії*, переконують, що до 1905 р. громадських бібліотек на території України було менше, порівняно з ПГБ, але на початку 1910 р. їх кількість зросла до 55% [13].

Дозвіл на відкриття ПГБ одержати було значно легше, ніж на громадську. Саме цим пояснюється більшість перших до 1905 р. Але відповідальність приватної особи за діяльність бібліотеки була менш надійна, ніж громадської організації, тому ПГБ існували недовго і не могли повною мірою реалізувати свої просвітницькі функції.

Часто неможливість добитися права на відкриття бібліотеки призводила до виникнення нелегальних книгозбірень. Однак вони не могли функціонувати належним чином.

Важливу роль у розвитку єврейського бібліотечного обслуговування відіграло Товариство поширення просвіти серед євреїв у Росії. З 1874 р. воно регулярно підтримувало навчальні заклади, а потім і бібліотеки, надаючи субсидії або допомагаючи в комплектуванні книгами. Крім того, на території України при місцевих комітетах товариства відкривались їхні власні бібліотеки (1901 р. - в Одесі, 1906 - у Києві). Особливо активізувалася діяльність Товариства щодо бібліотечної справи зі створенням у його складі (1911) бібліотечної комісії [14]. Насамперед це - планомірне відкриття мережі бібліотек-читалень, упорядкування внутрішньої організації існуючих, встановлення тісних зв'язків поміж ними тощо.

У результаті кількість бібліотек зросла з 48 в 1905 р. до 122 у 1910 [15].

Як бачимо, для єврейського населення України в другій пол. XIX - на поч. XX ст. бібліотека була одним з найважливіших осередків національної культури, складовою просвіти, що задовольняла освітні й самоосвітні потреби, зберігала видання рідною мовою, чим протидіяла асиміляційним процесам. Бібліотечна справа набула значного рівня: функціонували окремі бібліо-

теки та спеціалізовані єврейські відділи при загальних бібліотеках, діяли координуючий орган - уже згадувана бібліотечна комісія при Товаристві поширення просвіти серед євреїв у Росії та друкований професійний орган - «Еврейское библиотечное дело» тощо. Поставши з ініціативи уряду як інструмент русифікації, єврейська бібліотека завдяки наявності в її фондах національної літератури об'єктивно протистояла цьому процесу і виступала надійним гарантом національної культури.

Дивно, але проблеми столітньої давності співзвучні сьогоdnішнім. Законодавча база сучасної України забезпечує рівні права всім народам, які проживають на її терені. Але реальне втілення цих прав, серед яких і право задовольняти свої національні потреби, стикається з певними труднощами. Тому усвідомлення історичного досвіду є надто актуальним.

1. А.И. Хроника русско-еврейского библиотечного дела // *Восход*. - 1905. - №33. - С. 8-9; №34. - С. 23-24; №37. - С. 28-30; №39. - С. 36-38; В.Р. Принципы еврейского библиотечного дела / *Еврейское студенчество*. - 1914. - №3/4. - С. 28-31; *Залкинд А.В.* Задачи Общества просвещения в библиотечном деле (доклад, читанный на совещании ОПЕ 23-25 декабря 1913 г.) // *Вестн. еврейского просвещения*. - 1914. - №29. - С. 3-10; *Киржиц А.Д.* Библиотечное дело у евреев и задачи Общества просвещения // *Вестн. О-ва распространения просвещения между евреями в России*. - 1912. - №11. - С. 3-21; №13. - С. 3-28.
2. *Боровий С.* Нариси з історії єврейської книги на Україні // *Бібліол. вісті*. - 1925. - №1/2. - С.47.
3. Библиотеки // *Еврейская энциклопедия: Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем*. - М., 1991. - Т.4. - С.470.
4. С.Б. Одеська єврейська академічна бібліотека ім. Менделє-Мохер Сфорім // *Бібліол. вісті*. - 1926. - №4. - С.98.
5. *Марек П.* Очерки по истории просвещения евреев в России (два воспитания). - М.: Изд. О-ва распространения правильных сведений о евреях и еврействе, 1909. - С. 281.
6. *Киржиц А.Д.* Библиотечное дело у евреев и задачи Общества просвещения // *Вестн. О-ва распространения просвещения между евреями в России*. - 1912. - №11. - С.11.
7. Библиотечная хроника // *Там же*. - 1911. - №5. - С. 112-115.

8. То же // *Там же*. - №10. - С. 128; Краткий очерк о деятельности Х. О. Библиотеки за 25 лет. - Х.: Типогр. «Утро», 1912. - С. 21.
9. Труды первого Всероссийского съезда по библиотечному делу, состоявшегося в С.-Петербурге с 1-го по 7-е июня 1911 г.: В 2 ч. / О-во библиотечного коведения. - СПб.: Типогр. М.Меркушева, 1912. - С. 123-124.
10. *Киржиц А.Д.* Библиотечное дело у евреев и задачи Общества просвещения // *Вестн. О-ва распространения просвещения между евреями в России*. - 1912. - №11. - С. 12.
11. *Там же*. - С.19.
12. Библиотеки в России // *Еврейская энциклопедия*: - С. 491; Библиотеки (общественные и народные) и книжная торговля: Сист. свод законов, распоряжений, правил, инструкций, уставов, справочных сведений и пр.: О публич., обществ. и нар. библиотек и о книжной торговле всех ведомств и видов / Сост. И.Фальборг, В.Чарнолуский. - СПб.: Изд. т-ва «Знание», 1905. - С. 25.
13. Библиотеки в России // *Еврейская энциклопедия*: - С. 492; *Киржиц А.Д.* Библиотечное дело у евреев и задачи Общества просвещения // *Вестн. о-ва распространения просвещения между евреями в России*. - 1912. - №11. - С. 16.
14. Деятельность библиотечной комиссии при комитете ОПЕ (соединенное заседание петербургских и иногородних членов комиссии) // *Там же*. - С. 106-108.
15. *Киржиц А.Д.* Библиотечное дело у евреев и задачи Общества просвещения // *Там же*. - С. 14.

* Створене в 1863 р. з метою пропаганди російсько-єврейської просвіти, поширення знання російської мови серед єврейського населення. Займалося видавничою діяльністю та матеріальною підтримкою євреїв, бажаючих одержати освіту.